

7 SLOVOSLED POSESIVNÍCH ZÁJMEN V NP, VZTAH SLOVOSLEDU A ŽÁNROVÉ PŘÍSLUŠNOSTI ANALYZOVANÝCH TEXTŮ

Následující kapitola je věnována popisu slovosledného chování posesivních zájmen ve staré češtině. Všimáme si zde zejména toho, zda je možno postihnout určité diference v slovosledu jednotlivých posesiv, zda existují jisté relace mezi jejich pozicí ve frázi a typem památky, resp. její žánrovou příslušností; pozornost je rovněž soustředěna na postavení přivlastňovacích zájmen 3. osoby (*jeho, jejíe, jich*) ve staročeských frázích – nakolik je již ustálen proces jejich gramatikalizace coby vlastních pronominálních posesiv.¹⁰⁷

Aby mohl být vztah mezi slovosledem posesiv a žánrovým zařazením památky lépe sledován, je výzkum v této kapitole mírně rozšířen o některé další staročeské texty.¹⁰⁸ Další kapitoly, jež jsou zaměřené spíše na popis jistých syntaktických jevů (než na diference v chování posesiv v rámci jednotlivých žánrů), se opírají o výzkumy právě jen těch textů, které byly již uvedeny v kapitole 5 *Analyzované prameny*. Jak se lze přesvědčit z níže uvedených tabulek (1A, 1B, 1C), u všech skupin zájmen je patrná poměrně silná oscilace mezi jejich umístěním v prenominálním a postnominálním poli dominujícího jména fráze. Pouze u zájmen skupiny A¹⁰⁹ je možno zaznamenat jejich slabě (z cca 61,4%) dominující prenominální pozici. Výskyt cirkumpozice je téměř zanedbatelný – u všech skupin zájmen tvoří cca 3% dokla-

107 Podobně bylo o tématu pojednáno ve studii Navrátilová 2017a.

108 Jedná se o rozšíření těchto žánrů: v rámci historiografie o další rukopisy *Starých letopisů českých* (konkrétně o rukopisy *a, V, D, Q*), v rámci právnícké prózy o staročeský text *Práva zemská česká* Ondřeje z Dubé (Dub), do analýzy jsou také zahrnuty texty administrativní povahy pocházející přibližně z období od roku 1370 do roku 1412. Tyto texty jsou rovněž zahrnuty do výsledků prezentovaných v dílčích tabulkách (příp. grafech) v této kapitole, v dalších kapitolách již výsledky získané excerpcí těchto památek nefigurují, zahrnuty nejsou rovněž do souhrnného čísla analyzovaných dokladů uvedených v kapitole 13 *Závěr*.

109 Zájmena skupiny A: *můj, tvůj, svůj*; zájmena skupiny B: *náš, váš*; zájmena skupiny C: *jeho, jejíe, jich*.

dů.¹¹⁰ Při zběžném a povšechném přehlednutí těchto souhrnných výsledků by se mohlo zdát, že pro umístění posesivních zájmen v NP je ve staré češtině charakteristická silná rozkolísanost, a není tedy dost dobře možno jednoznačně definovat jejich základní (dominantní) pozici v NP. Je však zapotřebí vzít v úvahu velmi důležitý fakt – a to, že poměrně velké procento všech dokladů (cca 46 % z celkového počtu) je zastoupeno v biblických překladech, jež reprezentují svébytný jazyk bible včetně jeho zvláštností, specifik a odchylek, který, jak si dále ukážeme, ve většině případů „velmi specificky“ reflektuje jazykovou realitu zkoumané vývojové epochy. U všech skupin zájmen jsme se tedy zaměřili na to, zda se nějakým způsobem změní frekvence jejich výskytu v jednotlivých pozicích, pokud budeme jejich slovosled zkoumat izolovaně (od biblického textu).

Z níže předložených tabulek (2A, 2B, 2C) je očividné, že pokud z analýzy vyloučíme biblické doklady, zaznamenáme evidentní nárůst antepozice percentuálně zvýší z cca 63 % na 69 %, u zájmen skupiny B z cca 45 % na 51 %, u zájmen skupiny C z cca 55 % na 62 %). Přestože se nejedná o nijak zásadní změnu, je nepochybné, že doklady vyexcerpované z biblických textů do značné míry zkreslují komplexní výsledky o slovosledném chování posesivních zájmen ve staré češtině (o tom bude ještě dále pojednáno v oddílu 7.8 *Biblické texty*).

Dalším aspektem, který nás zajímal, bylo, zda lze definovat i jisté rozdíly v rámci jednotlivých analyzovaných žánrů. Výzkum z tohoto hlediska ukázal velmi zajímavá zjištění.

7.1 Nábožensky vzdělávací literatura

Mírný nárůst frekvence postnominální pozice je možno zaznamenat u všech posesivních zájmen v nábožensky vzdělávací literatuře (tj. HusDcerka, HusVýklKrát, ŠtítSvát, ChelčLid, JakKal), pro zájmena skupiny A cca 62 % A¹¹¹ : 37 % P, pro zájmena skupiny B 45 % A : 53 % P, pro zájmena skupiny C 55 % A : 42 % P. Tato skutečnost jistě není nijak překvapivá, neboť je všeobecně známo, že bible představuje elementární východisko nábožensky vzdělávací literatury, slouží zde jako bohatý zdroj citátů a příkladů, které jsou buď volně přejímány, parafrázovány nebo rovněž velmi často přesně citovány, to např. demonstrují doklady (1), (2), (3). Z toho pak plyne i frekventovanější výskyt postnominální pozice posesivních zájmen.

- (1) *Třetie „Bud' vóle tvá jako v nebi i v zemi“, abychom s tvú vólí my sě sjednali jako*

¹¹⁰ Z tohoto důvodu ve výkladu následující kapitoly zpravidla popisujeme jen dvě hlavní pozice v NP – pozici prenominální / antepozici a pozici postnominální / postpozici.

¹¹¹ Symbol „A“ označuje antepozici, symbol „P“ postpozici.

- světí v nebesiech, abychom hriechu nevolili, a což ty volíš, to ať volíme.* HusVýklKrátk 196r
- (2) *Radujme sa v den spasenie nášeho, jsúc skrze nové ustavenie v účasťnosť prijíťi toho, jemuž Otec die skrze proroka: „Syn mój jsi ty, já jsem tě dnes urodil.“* ŠtítSvátA 25r
- (3) *Prvá prosba „Osvěť se jméno tvé“, tak, abychom v tě právě věřili, úfali a tě z plného srdce milovali, a tak, svati jsúc, dostojně tvé jméno menovali a chválili, mysléce neb i riekajúce {...}* HusVýklKrátk 196r

Avšak i tento žánr, jehož jazyk je silně spjat s jazykem bible, nabízí zajímavé pozorování poukazující na dle našeho soudu záměrné umísťování posesiv do postnominální pozice v biblickém jazyce. V některých nepříliš četných případech, jak ukazují již zmíněné doklady (1), (3), dochází při volné parafrázi, resp. explikaci pasáže z biblického textu k transformaci slovosledu identické NP: zatímco např. v dokladu (3) se v biblickém textu posesivum *tvój* nachází v postnominální pozici, ve vlastním Husově *Vykľadu* se přemísťuje do pozice prenominální, obdobně jako v dokladu (1) u NP *tvá vóle / vóle tvá*. Přestože obdobné případy nemáme ve vlastní analýze podloženy validním počtem dokladů, domníváme se, že tento typ slovosledné proměny je jedním z argumentů pro tvrzení, že postpozice posesiv v NP byla ve staré češtině chápána jako jistý specifický rys biblického jazyka, který v nebiblickém textu nebyl běžný.¹¹²

V rámci jednotlivých památek náležejících k žánru nábožensky vzdělávací literatury nebyly dále nalezeny výraznější slovosledné rozdíly (snad jen mírné difference lze zaznamenat v rámci slovosledu u P. Chelčického a T. Štítného: zatímco u T. Štítného posesiva skupiny A dominantně zaujímají prenominální pozici: 78 % A : 22 % P, u P. Chelčického jejich postavení mnohem více kolísá: 53 % A : 47 % P; vedle toho pro posesiva skupiny C je u Štítného doložena mírně frekventovanější postnominální pozice: 39 % A : 61 % P, u Chelčického naopak mírně převládá pozice prenominální: 65 % A : 35 % P).¹¹³ Velmi zajímavým zjištěním, které přináší pozorování slovosledu v náboženské literatuře, je slovosledné chování posesivních zájmen v Husově textu *Dcerka*. Zatímco posesiva skupiny A obdobně jako v jiných pramenech oscilují mezi pozicí prenominální a postnominální (51 % A : 49 % P), pro posesiva 3. osoby zde máme doloženou jednoznačně dominantní prenominální pozici (91 % A : 9 % P). Jak bude ještě dále řečeno, v tomto případě se pravděpodobně jedná o další důkaz již završeného procesu gramatikalizace posesivních zájmen 3. osoby.¹¹⁴ Současně tato skutečnost nasvědčuje tomu, že v tomto období

112 Obdobná situace byla zachycena pro výzkum slovosledu posesivních zájmen ve vlastním textu *Bible kralické* a *Bible svatováclavské* oproti komentářům k biblickému textu (viz Navrátilová 2012a).

113 O kolísavém slovosledu posesivních zájmen v rámci své jmenné fráze v díle P. Chelčického se ve své závěrečné práci zmiňuje již A. Blahová (s. a.) a W. Labler (1934).

114 Viz výše kapitolu 4 *Posesivní zájmena*.

(v souvislosti se změnou jejich slovnědruhové charakteristiky a syntaktické funkce) byl rovněž ukončen jejich přesun na levou periferii NP.

V souvislosti s jazykem děl Jana Husa je na tomto místě třeba zmínit ještě jednu důležitou skutečnost. Jak již bylo řečeno dříve a jak bývá v souvislosti s Janem Husem zmiňováno (např. Daňhelka et al. 1959, s. 226), pro jazyk děl Jana Husa je zejména charakteristický jeho příklon k podobě jazyka mluveného¹¹⁵ (stojí tak v tomto úhlu pohledu v rámci svého žánru v opozici k silně intelektualizovanému a náročnému jazyku T. Štítného). S touto tendencí se však kříží tendence jiná a veskrze protichůdná – vedle snahy o reprodukci bezprostřední, živé a nevyumělkované podoby jazyka je možno v Husově díle sledovat typické vývojové trendy soudobé prózy – příznačné je zejména jeho užívání rytmizovaných závěrů (např. Kopiczková – Vidmanová 1999, s. 117 a dále; Daňhelka et al. *ibid.*; Nechutová 2002, s. 119; Havránek *ibid.*). A právě tato protichůdnost je dle našeho soudu reflektována v již zmíněných slovosledných diferencích posesiv skupiny A a C. Zatímco dominantní antepozice posesiv 3. osoby dokládá první z uvedených tendencí, rozkolísanost slovosledu posesiv skupiny A je naopak zřejmě do značné míry motivována právě tendencí k rytmizaci – mimo využívání základních rytmizovaných klauzulí (viz kapitolu 11 *Další aspekty slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině*) se v závěrech klauzulí mnohdy ocitají jednoslabičné formy posesiv, které jsou rozvíjejícími složkami NP umístěných ve finálních pozicích klauzulí a které tak pravděpodobně vytváří oxytonické zakončení celé klauze (diskuzi hodnocení tohoto způsobu zakončení klauzulí viz v kapitole 11 *Další aspekty slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině*), jak např. ukazují následující doklady (4), (5).

- (4) *Třetie bývá blud z pýchy, když kto, príeliš doufaje sobě nad jiné, i neučíni sobě poznánie v hriechu svém.* HusDcerkaH 214v
- (5) *Neb ani jest ho mé oko vidělo, ani ucho slyšalo, ani na mé srdce plně vstúpilo to, což jest pán Bóh připravil milovníkóm svým.* HusDcerkaH 226r

7.2 Krásná próza

Poněkud překvapivé výsledky přináší zkoumání slovosledu posesivních zájmen v prozaických textech žánrově příslušejících ke krásné próze (PovOl, TrojK, Tka-

115 S tímto tvrzením polemizuje již B. Havránek (1966): „Bylo by však zjednodušováním skutečnosti, kdybychom ze všech těchto projevů a především z přibližování jazyka Husova jeho posluchačům a čtenářům prostě uzavírali, že Husův jazyk se rovnal běžně mluvenému jazyku v oné době. Skutečnost je složitější. Nelze přehlížet, že Husův jazyk jednak se řídí pravidly soudobé rétoriky, jednak je i dědicem a odrazem celého vývoje českého jazyka kulturního a literárního 14. století a že je přímo prosycen citáty biblickými, jak je pro onu dobu samozřejmé, tedy tehdy již do jisté míry ustáleným jazykem biblickým.“

dl, Krist). Vzhledem k tomu, že se veskrze jedná o překladovou prózu nebo o prózu s cizojazyčným pretextem, mohli bychom předpokládat, že slovosled NP v těchto památkách bude reflektovat (alespoň do jisté míry) syntax pretextů a v případě památek s latinským pretextem (TrojK¹¹⁶, PovOI¹¹⁷ a Krist¹¹⁸) by se tak mohla s vyšší frekvencí uplatňovat postnominální pozice posesivních zájmen. Tuto domněnku nadto podporují jiné výsledky zjištěné v těchto památkách (např. frekventovaný výskyt interpozice přízvučných forem,¹¹⁹ doklady cirkumpozice apod.). Jak ale ukazují níže uvedené tabulky (1A, 1B, 1C), ve zkoumaných textech výrazně dominuje antepozice všech posesiv: pro zájmena skupiny A 73% A : 23% P, pro zájmena skupiny B 69% A : 28% P, pro zájmena skupiny C 70% A : 24% P. Z toho tedy plyne, že přestože jazyk těchto památek uchovává jistá syntaktická specifika (např. cirkumpozici, distantní pozici rozvíjejících členů fráze apod.), která bychom mohli snad přisoudit vlivům jazyka pretextu (latiny), zdá se, že z hlediska relativní pozice posesivních pronominalních forem je vliv latiny poměrně malý. Jedním z možných důvodů výrazného nárůstu antepozice by pravděpodobně mohla být skutečnost, že jazyk těchto památek (pouze ale v jistém úhlu pohledu) je blízký mluvenému úzu. To dokládají naše starší analýzy, které zjistily další charakteristické znaky mluveného jazyka v těchto památkách, např. pro *Olomoucké povídky* bylo zjištěno (viz Navrátilová 2012b) frekventované užívání syntakticky nesamostatného demonstrativa *ten, ta, to*, pro text *Thadlečka* na slovosledu pronominalních enklitik obdobnou situaci doložila ve své diplomové práci L. Prejzová (2010).

Vedle toho jazyk staročeského textu *Života Krista Pána* byl již P. J. Šafaříkem hodnocen jako zcela nezávislý na latinské předloze, srov.:

„Soudě podlé jazyka, velmi čistého, samorostlého a latinismův prázdného, za podobné přijímám, že původce životopisu, jehož rozbořem se zanášíme, dílo své buďto docela původně, buď aspoň velmi svobodně podlé starších latinských vzorův česky spisoval, vybíraje odevšad to, co za lepší pokládal, a předkládaje je, v duchu dobře zažité a strávené, svým českým čtenářům způsobem docela novým, od oněch cizích vzorův neodvislým. Jazyk zajisté a sloh našeho spisovatele tak jest přirozený, přesný, jadrný, jasný a snadno srozumitelný..., že čtenář ve starší češtině třeba jen povrchně zběhlý i za našeho věku dílo toto beze vsí obtíže, anobřž pro dobrý výbor věcí a odstranění všeho, což pověřčivého a nebiblického jest, s opravdovým zalíbením čísti by mohl.“

(Vilikovský 1948, s. 149)

116 Jak již bylo zmíněno, latinským pretextem staročeské památky je dílo Guida de Columnis *Historia destructionis Troiae*.

117 Staročeská sbírka bývá dávána do souvislosti s dílem Caesaria z Heisterbachu: *Dialogus Miraculorum* (více viz kapitolu 12 *Distantní pozice rozvíjejících členů NP (interpozice)*).

118 Viz dále.

119 O tom více viz rovněž kapitolu 12 *Distantní pozice rozvíjejících členů NP (interpozice)*.

Přestože P. J. Šafařík neznal latinský pretext staročeského textu (teprve později poukázal J. Truhlář na spojitost staročeského *Života Krista Pána* s předpokládaným latinským pretextem *Meditationes vitae Christi* {viz Vilikovský *ibid.*}, jehož autorství není dodnes spolehlivě vyřešeno), předpokládá se, že staročeská verze vychází z latinské předlohy jen velmi volně a ve způsobu zpracování latinského tématu si počíná velmi samostatně, mimo latinské *Meditationes* nadto čerpá i z dalších zdrojů: citovány jsou evangelijní texty, díla církevních otců apod. (Stluka 2006, s. XVI).

Naše výsledky velmi pěkně korespondují s výše uvedenými tvrzeními. Z průzkumu dat vyplývá, že sporadické doklady postpozice posesiv v *Životě Krista Pána* se typicky vyskytují v přímých citacích biblického textu, srov. např. doklady (6), (7), (8).

- (6) *Ten kámen jest jméno Ježíš, jakož praví sám Spasitel ve Čtení: „Ve jméno mé budou diáblu vymietati, hady bez úraza budou bráti v ruce, pakli jedovatého co píti budou, nebude jim škoditi.“* KristE 224r
- (7) *Kde jest, jenž se jest narodil, král židovský? Viděli sme hvězdu jeho na východ slunce, a protož jdeme modlit se jemu.* KristE 226r
- (8) *„Neboj se, Jozefe, přijieti **Marije, choti své**, neb ten svatý plod, ješto se od nie stane, od Ducha svatého jest.“* KristE 206v

7.3 Odborná próza

Dominantní antepozice je pro zájmena skupiny A doložena i v případě odborné prózy (LékFrant, LékŽen, Hvězd, BřezSnář), jak reprezentují např. doklady (9), (10), (11), cca 80 % A : 17 % P. Pro zájmena skupiny B byl v korpusu textů nalezen jediný doklad postpozice, pro zájmena skupiny C byla zachycena mírně převládající postpozice 38 % A : 60 % P. Vyšší frekvenci postnominální pozice posesiv skupiny C však nelze přisuzovat slovosledným diferencím mezi zájmeny *můj, tvůj, svůj* a zájmeny 3. osoby, neboť výsledky výrazně zkrsluje skutečnost, že četné doklady postpozice zájmen 3. osoby tvoří identicky vystavěné fráze (s pravidelným umístěním posesiv za řídicí N_{gen} genitivní fráze) ve staročeském textu *Hvězdářství krále Jana*, srov. např. doklad (12), reprezentující velké procento (76 %) všech dokladů.

- (9) *Jest li voda velmi k vodě podobná, toť přichodí od člověka, že ten člověk přieliš jedl a pil, že **jeho přirozenie** požiti toho nemuož.* LékFrantA 27r
- (10) *Otázal by někto, když bezděky kterou proléhají, kterak móż počěti, když **jejie vůle** k tomu nenie, neb kdež vůle nenie, tu i chuti nenie.* LékŽen 7r
- (11) *Mars, ta planeta, **svůj dóm** v něm má a Slunce **své utěšení**, že ta dva dni ráno jasno bývá.* BřezSnářS 14
- (12) ***Čas otce jeho** Kozorožec, od polu prosince do polu ledna. Ten měsíc bude jemu váž-*

ný. *Čas dětí jeho od polu ledna do polu února. Bude mieti dietě nevelmi užitečné. Čas nemoci jeho Rybnář, od polu února do polu března.* Hvězd 27v

Jsmo si však vědomi toho, že nemožnost doložit všechna posesiva obdobnou frekvencí jejich výskytu může předložené výsledky zkreslovat. Za relevantní tedy pokládáme pouze výsledky zjištěné pro posesiva skupiny A.

Důvodem dominantního umístění posesiv do prenominální pozice v odborné próze je zřejmě fakt, že jazyk tohoto žánru nepodléhá faktorům uplatňujícím se v jiných žánrových oblastech, jejichž důsledkem jsou právě velmi frekventované slovosledné inverze (rytmizace, způsob výstavby textu, stylistické faktory apod. – o tom více viz kapitola 11 *Další aspekty slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině*).

7.4 Právnícká próza

V rámci právnícké prózy byly analyzovány dva staročeské texty: *Kniha rožmberská* a *Práva zemská česká* Ondřeje z Dubé. V obou památkách je výskyt posesiv poměrně nízký, nicméně oba texty jednoznačně ukazují k dominantnímu výskytu prenominální pozice: v *Knize rožmberské* u zájmen skupiny A 82 % A : 16 % P, u zájmen skupiny C téměř identicky 83 % A : 16 % P (zájmena B skupiny nebyla v analyzované sondě *Knihy rožmberské* zachycena), v *Právech zemských českých* u zájmen skupiny A 81 % A : 9,5 % P, u zájmen skupiny C rovněž velmi podobně 81 % A : 19 % P (výskyt zájmen B skupiny nebyl zaznamenán ani v sondě *Práv zemských českých*).

Zásadní je zejména stav zjištěný v *Knize rožmberské*, která představuje vůbec nejstarší prozaickou památku z našeho korpusu textů. Kromě stáří se tento text vyznačuje tím, že představuje jeden z mála původních (tj. nepřekladových) textů. V. Vondrák (1908) na základě převládající prenominální pozice posesivních zájmen v této památce předpokládá, že původní pozicí posesivních zájmen v NP (samozřejmě mimo zájmen 3. osoby) byla antepozice. Kromě tohoto důležitého svědectví, výrazně podporujícího hypotézu o původní antepozici posesivních zájmen 1. a 2. osoby, je však podstatné, že výsledky zjištěné pro slovosledné chování posesiv *můj, tvůj, svůj* zcela korespondují s výsledky pro posesiva 3. osoby (viz např. uvedené doklady (13), (14)).

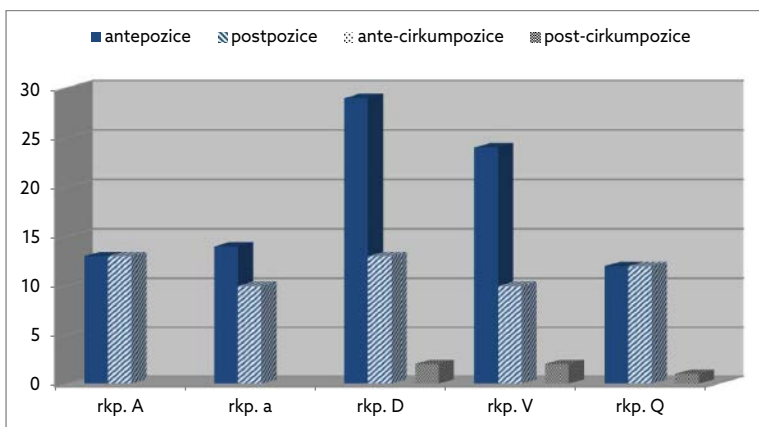
- (13) *Tiem sě dřeve otpieral, že s jeho dědiny nepohonil ho a juž sě otpierá, že ho nesehnal, kdež s ženú sedí.* Rožmb II, 45
- (14) *Ale bylo-li by pravějšě, aby pšovod přísáhl napřed z své škody: tehdy právo bylo by odpovídáči otpřisieci sě; potom za vodu dva pomocníky otpřieseza, že je nevinnen z něhož popřisiežen.* Rožmb III, 69

Na základě tohoto zjištění je tedy možno postulovat pravděpodobné závěry o původní pozici posesivních zájmen v češtině. Domníváme se, že původní pozicí pro posesiva singuláru i plurálu 1. a 2. osoby a reflexivního posesiva *svůj* byla pre-nominální pozice, která tak mohla napomoci k rychlejší změně slovosledné pozice posesiv 3. osoby z jejich primární postpozice do antepozice. Pokud by totiž pozicí zájmen skupiny A a B nebyla dominantně antepozice, pravděpodobně by tato změna trvala déle a jejím výsledkem by zřejmě nebyla prototypická slovosledná pozice posesiv 3. osoby v pre-nominálním poli. *Knihy rožmberská* tak současně podává zásadní svědectví o tom, že proces gramatikalizace původních genitivů osobních zájmen ve formy samostatných posesiv byl nejpozději na počátku druhé poloviny 14. století završen.

7.5 Historiografie

Výsledky analýzy historiografie jsou vzhledem k velmi nízkým,¹²⁰ příp. u některých posesiv nulovým výskytům irelevantní (doložena jsou převážně pouze posesiva *svůj, jeho, jich*). V rukopisu A (reprezentujícím výchozí rukopis pro následná česká zpracování *Starých letopisů českých {SLČ}*) náš výzkum doložil jen několik případů jmenných frází s posesivy. Přestože na základě těchto výsledků není možno vyvozovat obecné závěry, zdá se, že slovosled NP s posesivy je v tomto typu památky poměrně rozkolísaný (pro zájmena skupiny A 6 A : 6 P, pro zájmena skupiny B 0 A : 0 P, pro zájmena skupiny C 7 A : 7 P). Jak již bylo zmíněno, abychom mohli slovosled posesiv v tomto typu textu lépe zachytit, prozkoumali jsme některé další rukopisy původní vrstvy *SLČ*, které nebyly do naší celkové sondy zahrnuty (rkp. *a, V, D, Q*). V uvedených rukopisech byla frekvence výskytu posesivních zájmen obdobná. Nadto slovosled posesiv ve jmenných frázích opět silně kolísal, v rukopisu *Q*: pro zájmena skupiny A 9 A : 5 P, pro zájmena skupiny B 1 P, pro zájmena skupiny C 3 A : 6 P; v rukopisu *D* pro zájmena skupiny A 12 A : 10 P, pro skupinu B 0 dokladů, pro skupinu C 17 A : 3 P; v rukopisu *a* pro zájmena skupiny A 6 A : 5 P, pro zájmena skupiny B 0 dokladů, pro zájmena skupiny C 8 A : 5 P; v rukopisu *V* pro zájmena skupiny A 14 A : 8 P, pro skupinu B 0 dokladů, pro skupinu C 10 A : 2 P.

120 Z toho důvodu v následujícím výkladu nevyjadřujeme stav pro jednotlivá posesiva procentuálně.

Graf 1 Postavení posesivních zájmen v SLČ (souhrnně)

Tato oscilace posesiv mezi umístěním v prenominálním či postnominálním poli NP by zřejmě mohla být motivována latinskou předlohou. Zejména u rukopisu *Q* lze s vlivem latiny zcela jistě počítat, neboť tento rukopis je poměrně věrným překladem latinského textu zvaného *Chronicon Treboniense (CT1)*, jenž je zřejmě velmi blízký archetypu původního jádra SLČ (Čornej 2003, s. XXXI).¹²¹ Níže uvedené doklady (15), (16) velmi dobře demonstrují přímý převod latinských konstrukcí *CT1* → rkp. *Q*. Z komparace latinské verze s rukopisem *Q* vyplývá, že z celkových 26 dokladů NP s posesivou byla struktura pouze 7 frází odlišná, přičemž difference spočívaly zejména v absenci posesiva v latinských frázích; pouze ve 2 případech se latinská a staročeská verze rozcházel ve slovosledu – jeden příklad této slovosledné inverze je zaznamenán v dokladu (17) e., f. Zajímavé na tomto dokladu a současně zcela v rozporu k výše uvedenému tvrzení je, že zatímco latinská verze dokládá antepozici posesiva v akuzativní frázi *jich pýchu / eorum superbiam*, kterou veskrze kopírují i další rukopisné verze (*A*, *a*, *D*, *V*), jediný rukopis *Q* dokládá posesivum *jich* v postpozici. Jedná se však o jediný doklad tohoto typu, z toho důvodu mu tedy nepřisuzujeme větší význam.

- (15) a. *Také jsú ti poslové pravili, totiž Matěj Lauda, hajtman piasecký, a kněz Markolt tábořských, že tam ve Chbě mluvili jsú králi a biskupóm, že Čechové, když jim dáno bude slyšenie pod klejtem, chtie ukázati a provésti vieru svú z písem, ale strana protivná toho nechtěla dopustiti.* LetQ 226v
 b. *Notifi caverunt insuper iidem nunccii, videlicet Mathias Lauda, capitanus ci-*

¹²¹ Otázka vzniku SLČ, jejich původní vrstvy či latinských pretextů je poměrně komplikovaná a přesahuje rámec naší práce, podrobnější výklad o této problematice je nastíněn v edici *Staré letopisy české* (Černá – Čornej – Klosová 2003).

*vitatis Pieska, et Markoldus, sacerdos Thaboritharum, quia ibidem in Cheb locuti sunt regi et episcopis, quod Boemi, dummodo dabitur eis audiencia sub salvo conductu, volunt ostendere et probare **fidem suam** ex scripturis, quod pars adversa non vult admitttere. CT1 22v*

- (16) a. *Toho také léta v sobotu u vigílií svatého Petra před druhú hodínú na noc, když žena pochovávala **utopeného muže svého**, zabita jest od hromu. LetQ 229v*
 b. *Ipsa eciam anno sabato in vigilia sanctorum Petri et Pauli apostolorum ante secundam horam noctis, quando mulier sepeliebat **submersum maritum suum**, interfecta est per fulmen. CT1 25r*
- (17) a. *Ale Pán Buoh milostivý **jich pýchu** porazil, zahnal a zetřel jest. A proto požehnán buď na věky věkův. Amen. Leta 249r*
 b. *Ale Pán Buoh milostivý **jich pýchu** porazil a zetřel jest, proněžto požehnaný buď na věky věkův. Amen. LetD 258r*
 c. *Ale Buoh milostivý **jich pýchu** zahnal jest a zetřěl. A proto buď požehnán na věky věkův. Amen. LetA 263r*
 d. *Ale Pán Buoh milostivý **jich pýchu** porazil, zahnal a zetřel jest, proněžto požehnaný buď na věky věkův. Amen. LetV 193v*
 e. *Ale Bóh **pýchu jich** odehnal a setřel, protož buď chválen na věky věkův. Amen. LetQ 228r*
 f. *Sed Deus gloriosus **eorum superbiam** repulit et contrivit, pro quo sit benedictus in secula seculorum. Amen. CT1 23v*

Podobnou, mírně upravenou verzi latinského pretextu pak představuje rukopis A a jeho mladší varianta a, vyznačující se (jak demonstruje uvedený graf 1) rovněž kolísáním posesiv v obou pozicích.¹²² Naopak rukopisy D a V reprezentují zpracování od předešlých rukopisů již více vzdálené, rukopis D (jenž je pravděpodobně velmi blízkým příbuzným textu V) k vlastním zprávám přidává své vlastní komentáře (původně v podobě marginálních glos, později i drobnějších komentářů), vedle toho rukopis V obsahuje různá prodloužení základního textu, zejména (oproti starším rukopisům) o pražské události z let 1438–1441; z těchto důvodů je i počet dokladů NP v obou rukopisech vyšší – viz uvedený graf 1. Jak je rovněž velmi dobře z grafu patrné, oba rukopisy se vyznačují četnější prenominální pozicí posesivních zájmen (zejména posesiv 3. osoby). Otázkou ovšem zůstává, zda tato frekventovanější prenominální pozice je odrazem větší samostatnosti rukopisů D a V při zpracování tématu (resp. větší nezávislosti na latinském pretextu), či se jedná o zcela nahodilý jev (vzhledem k velmi nízkému počtu dokladů je de facto i tato možnost velmi pravděpodobná).

¹²² Za český převod nejbližší latinské verzi se dříve pokládal rkp. A. Že tomu tak není, doložil již J. V. Šimák a J. Pekař (viz Černá – Čornej – Klosová 2003, s. XXX).

7.6 Zábavná próza, cestopisná próza

Žánr zábavné i cestopisné prózy je v naší práci reprezentován v obou případech jedním staročeským textem. Z toho důvodu je tedy nutno uvedené výsledky chápat jen jako čistě orientační. Mezi oběma žánry je přitom možno sledovat poněkud odlišné slovosledné chování jednotlivých posesivních zájmen.

Stav zaznamenaný v zábavné próze, jež je v našem korpusu textů reprezentována staročeským textem *Gesta Romanorum*, se poměrně odlišuje od ostatních nebiblických prozaických textů. Jak je vidět z níže uvedených tabulek 1A, 1B, 1C, je zde pro umístění posesivních forem doložena konkurence obou pozic ve frázi: pro zájmena skupiny A 55 % A : 40 % P, pro zájmena skupiny B 25 % A : 68 % P, pro zájmena skupiny C 46 % A : 46 % P.¹²³ Již A. Vidmanová (1972, s. 85–86) zjistila, že staročeská verze se poměrně věrně přidrží své původní latinské předlohy; tento překlad *ad verbum* demonstruje níže uvedený doklad (18) převzatý z Vidmanové (1972, s. 82).

- (18) a. {...} *jsú tři rozkoši, kteréž v hříech člověka připravují a srdce lidská v sen smrti uvodíe. Prvnie, kteréž zpíevala člověčím hlasem, jest lakomstvoie, kteréž svým posluchačóm tohoto světa zpívá zpíevanie.*
- b. {...} *tres sunt delectationes, que corda hominum, ad vicia molliunt et in sompnum mortis ducunt. Que humana voce cantaverat, est avaricia, que suis auditoribus huius mundi modulatur carmina.*

Z toho důvodu lze snad předpokládat, že vyšší frekvence postpozice ve staročeských *Gestech* může být motivována právě latinským vlivem, jedná se však o zcela intuitivní tvrzení, pro jeho verifikaci by bylo zapotřebí provést detailní komparaci obou verzí. Nicméně vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o jediný text reprezentující žánr zábavné prózy, není možno získané výsledky vztahovat obecně na slovosled tohoto žánrového typu.

Naopak výsledky analýzy v žánru cestopisné prózy, která je v naší práci reprezentována textem *Cestopis tzv. Mandevilla*, plně korespondují se stavem v jiných „nebiblických“ žánrech: pro zájmena skupiny A 80 % A : 17 % P, pro zájmena skupiny C 73 % A : 23 % P (zájmena skupiny B byla v *Cestopisu tzv. Mandevilla* excerpována ve velmi nízkém počtu, který zde z tohoto důvodu neuvádíme procentuálně). Obdobně, jak bylo zmíněno u žánru zábavné prózy, je i žánr cestopisné prózy vzniklé do konce 15. století ještě předmětem výzkumu.

123 Omezeno jen na dvě hlavní pozice.

7.7 Administrativní texty

Při výzkumu textů administrativní povahy jsme se opírali o monografii V. Bromové *Textová struktura nejstarších českých listin se zvláštním zřetelem k vývoji formuláře* (2009). Na základě této práce jsme vybrali listiny různého stáří – nejstarší listina (jež je současně nejstarší česky psanou listinou) pochází z roku 1370, nejmladší listina, se kterou jsme při výzkumu pracovali, z roku 1448. Do analýzy jsme se snažili rovněž zařazovat jak listiny vydávané jednotlivci, tak listiny panovnické.¹²⁴ Analýzu jsme omezili sondou o rozsahu 200 dokladů. Jak je možno vidět z níže uvedených výsledků, je zřejmé, že žánr administrativních textů představuje rovněž specifický žánr vyznačující se poměrně výrazným výskytem postnominální pozice u zájmen skupiny A i B: zájmena skupiny A: 50,1 % A : 44,7 % P, zájmena skupiny B 51,1 % A : 40 % P, vedle toho zájmena skupiny C: 78,3 % A : 17,4 % P.¹²⁵ Vyšší výskyt postnominální pozice u zájmen skupiny A je s ohledem na jiné žánry poněkud překvapivý, nicméně je zřejmě způsoben (obdobně jako u zájmen B skupiny) velmi častým opakováním stejných frází, příp. spojení zejména v úvodních částech listin (protokolech), srov. níže uvedené doklady (19), (20), či v částech závěrečných, a to zejména koroboracích,¹²⁶ srov. doklad (21), někdy i ve vlastním textu listin (srov. doklad (22)).

- (19) *Službu svú vzkazují, urozený pane a **přieteli mój milý!*** 1447, Rynešová I, č. 414
 (20) *Službu svú vzkazují, urozený pane a **přieteli mój milý!*** 1448, Rynešová I, č. 533
 (21) *A těch všech svrchupsaných věcí na potvorení **pečeti naše s vědomím naším přivšili sme k tomuto listu.*** 1421, AČ X, s. 246–250, č. 5
 (22) *{...} **pán náš milostivý,** jim se zase zapisovati má {...} A za to mají **páni naši milostiví svrchupsaní** dáti {...} a ty peníze mají **páni naši milostiví** zaplatiti {...} má jim svrchupsaný král římský, **pán náš milostivý,** dva listy udělati {...}* 1445, Rynešová I, č. 28

Opakování stejných frází s identickou relativní pozicí posesivních zájmen v samotném textu listin tvoří v naší sondě poměrně velké procento dokladů. Ne vždy se však jedná pouze o posesiva v postnominální pozici, jak demonstruje již zmíněný doklad (22), hojně jsou zastoupeny i fráze s pozicí prenominální – zejména se v této pozici objevují zájmena skupiny C (srov. doklad (23)), což má pak za následek převládající výskyt prenominální pozice u této skupiny zájmen.

¹²⁴ Na základě provedené sondy se však zdá, že toto kritérium nemá pro výzkum slovosledu větší význam.

¹²⁵ Omezeno jen na dvě hlavní pozice.

¹²⁶ Tj. v oznámeních o přivěšení pečeti (viz Bromová 2009, s. 69).

- (23) {...} *ani jich lidóm ani poslóm ani budúcím po těch březích choditi* {...} *jich lidem i jich budúcím* {...} *aby ani převoryše ani konvent ani jich lidé ani jich budoucí věčně nepřekáželi kapitule ani Schimonkovi ani jich budúcím* {...} 1410, AČ VII, s. 612–615, č. 14

Otázka slovosledu posesivních zájmen v textech administrativní povahy není v této práci spolehlivě vyřešena. Do budoucna by bylo zapotřebí výzkum rozšířit, nicméně sonda, kterou jsme zde nastínili, velmi pěkně ukazuje, že se pravděpodobně jedná o další žánr v některých ohledech silně podléhající stylizaci, a to zejména v případě ustálených částí listin – tyto ustálené formule, v nichž se posesivní zájmena poměrně často vyskytují, tak výrazným způsobem zkreslují souhrnné výsledky. Na druhou stranu se však zdá, že se zde tolik neuplatňují faktory, jimž podléhá jazyk jiných žánrů (např. velmi frekventovaná stylistická disimilace mající za následek slovosledné inverze), to je například patrné z výše uvedeného dokladu (23).¹²⁷ Pravděpodobně se zde tedy mísí dvě zcela protichůdné tendence – běžný způsob vyjádření na straně jedné a vedle toho ustálené formulace uplatňující se v listinách na straně druhé, což má za následek onu silnou rozkolísanost v umístění posesivních zájmen ve frázi. Jak již bylo ale řečeno, toto zkoumání je ještě nutno ověřit dalším výzkumem.

7.8 Biblické texty

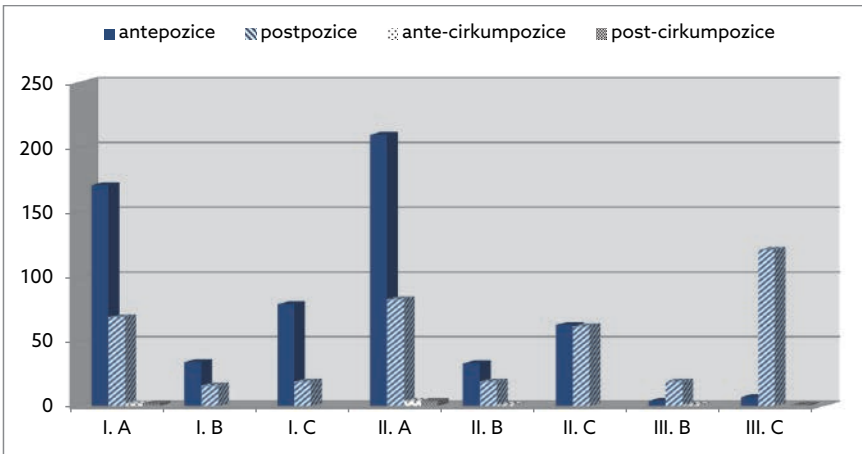
Zkoumané biblické texty se vyznačují ve srovnání s jazykem většiny ostatních zkoumaných staročeských textů značně frekventovaným výskytem posesiv v postnominálním poli. Je všeobecně známo, že jazyk bible představuje svébytnou a jedinečnou oblast jazyka „literární“ produkce, je reprezentován specifickými prostředky ve všech jazykových plánech, vyznačujícími se výraznou ustáleností (až konzervativností) a velmi malou propustností nových jazykových tendencí (srov. např. Kosek 2015b, s. 102). Od nejstarších překladů je čeština biblických textů poměrně silně ovlivněna latinou, zejména pak latinskou větnou stavbou. Obzvláště od druhé staročeské biblické redakce (konkrétně od nového překladu Nového zákona)¹²⁸ je možno pozorovat výraznou tendenci co nejvíce zachovávat při biblickém překladu původní latinskou dikci. Zdrojem této snahy byla podle V. Kyase (1997, s. 111) zřejmě potřeba bohatých českých šlechticů mít českou bibli jako rovnocenného konkurenta latinské Vulgáty, jíž užívali jiní členové králova dvora. Důsledek této snahy se pak odráží zejména v syntaktické stavbě nového překladu. Z hlediska slovosledu

¹²⁷ Toto tvrzení je však značně hypotetické, bylo by zde totiž rovněž možno uvažovat o figuře opakování. O tom více viz kapitolu 11 *Další aspekty slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině*.

¹²⁸ Jak uvádí V. Kyas (1997, s. 111), podstata druhé biblické redakce spočívala v novém, uvědomělém překladu Nového zákona. Překlad Starého zákona byl realizován až ve třetí biblické redakci.

je velmi nápadné silně frekventované umísťování do postnominálního pole všech rozvíjejících členů NP. Jasným svědectvím o záměrné a umělé aktivaci takového slovosledu je postpozice takových členů, pro něž je ve struktuře NP primárně vyhrazena pozice na její levé periferii, kterou až na ojedinělé případy neopouštějí. Jedná se zejména o demonstrativní zájmena, pro něž byl v dřívějším výzkumu (viz Navrátilová 2012b) zjištěn v jednotlivých biblických textech 1. a 2. redakce postupný nárůst směrem k postpozici (sonda v Matoušově evangeliu ukázala: BiblDrážď 109 A : 2 P, BiblOI 122 A : 17 P, BiblMlyn 76 A : 49 P).¹²⁹ Stav zaznamenaný pro slovosled demonstrativních zájmen zcela koresponduje s výsledky našeho výzkumu zájmen posesivních. Níže uvedený graf 2 (stejně jako doklady (24) a., b., c., (25) a., b., c., (26) a., b., c.) velmi dobře demonstuje postupný nárůst postpozice v jednotlivých biblických překladech.

Graf 2 Postavení posesivních zájmen v Matoušově evangeliu *Bible drážďanské*, *Bible olomoucké* a *Bible mlynářčiny*¹³⁰

Jak vyplývá z uvedeného grafu, v nejstarším překladu Matoušova evangelia, tedy v *Bibli drážďanské*, dominuje pozice posesivních zájmen v prenominálním poli u všech zájmen, a to včetně posesiv 3. osoby. Vedle *Knihy rožmberské* se tak jedná o další z nejstarších prozaických textů zachycující (dle našeho soudu) původní postavení posesivních zájmen v češtině. Jistou podporou pro tuto úvahu je mj.

¹²⁹ Zajímavé výsledky by jistě přinesl i výzkum slovosledu kvantifikátorů (s rovněž dominantní antepozicí v NP) typu *dvě cesty, každý člověk* (VWSTB).

¹³⁰ Vysvětlivky: A = zájmena skupiny A (*můj, tvůj, svůj*); B = zájmena skupiny B (*náš, váš*); C = zájmena skupiny C (*jeho, její, jich*). I = BiblDrážď; II = BiblOI; III = BiblMlyn.

tvrzení V. Kyase, který mezi překladateli první staročeské bible nejvíce oceňoval překladatele evangelií, jehož jazyk byl blízký mluvené řeči té doby:

Sloh jeho je plastický, vážný, ale výběrem slov srozumitelný a málo se lišící od mluvené řeči, vzhledem k počátkům české prózy kupodivu vyspělý, nejevící bezradné tápání.

(Kyas 1971, s. 39)

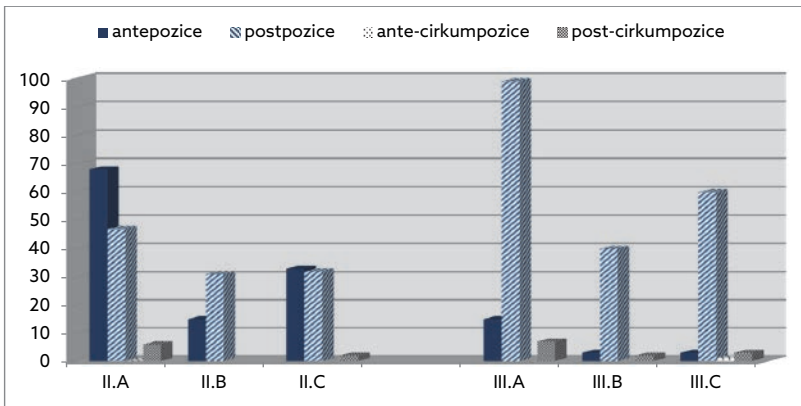
Je tedy pravděpodobné, že stav zachycený v Matoušově evangeliu *Bible drážďanské* a v *Knize rožmberské* poměrně dobře reflektuje jazykovou realitu konce první a počátku druhé poloviny 14. století. Pozoruhodná je ta skutečnost, že když odmyslíme slovosledné aktualizace typu interpozice, cirkumpozice či anteponovaný adnominální genitiv apod., koresponduje stav zjištěný v těchto dvou textech se stavem v moderní češtině.

- (24) a. *A kto nevezma **svého kříže**, nenásleduje mne, nenie mne duostojen. Kto nalezne **svú duši**, ztratí ji. A kto ztratí **svú duši** pro mě, nalezne ju.* BiblDrážď, Mt 10,38–39
- b. *A ktož nevezme **svého kříže** a nejde po mně, nenie mne dostojen. Ktož nalezne **svú duši**, ztratí ji, a ktož ztratí **svú duši** pro mě, nalezne ji.* BiblOl ibid.
- c. *A ktož nevezme **kříže svého** a nejde po mě, nenie mne hoden. Ktož nalezne **duši svú**, ztratí, a ktož ztratí **duši svú** pro mě, nalezne ji.* BiblMlyn ibid.
- d. *Et, qui non accipit **crucem suam** et sequitur me, non est me dignus. Qui invenit **animam suam**, perdet illam; et, qui perdidit **animam suam** propter me, inveniet eam.* Vulg ibid.
- (25) a. *Ale nechajte obého ruosti až do žní a ve žni poviem žencóm, řka: „Otbierajte najprvé kúkol a věžte jej v otěpy ku pálení, ale pšenici sklídte **do mé stodoly**.“* BiblDrážď, Mt 13,30
- b. *Nechať obé spolu roste až do žni. A ten čas ve žni prikáži žencóm a řka: „Sbierajte najprvé kúkol a zvěžte jej v snopy, aby sejžen byl, ale pšenici sberúc shromáždětež **do mé stodoly**.“* BiblOl ibid.
- c. *Nechte obého rósti až do žnie, a v čas žnie diem žencóm: „Vytrhajte najprvé kúkol a svěžte jej v snopy k spálení, ale pšenici zbějte **do stodoly mé**.“* BiblMlyn ibid.
- d. *Sinite utraque crescere usque ad messem. Et in tempore messis dicam messoribus: „Colligite primum zizania et alligate ea fasciculos ad comburendum triticum autem congregate **in horreum meum**.“* Vulg ibid.
- (26) a. *Nebo kterak může některý vjíti v duom silného a **jeho orudie** pobrati, nežli dřeve uvieže silného a tehdy teprv **jeho duom** poplení? BiblDrážď, Mt 12,29*
- b. *Nebo kak móż vjíti kto v dóm silného a **jeho nábytek** pobrati, dřieve než by svázal silného? A tehdy **dóm jeho** poplení.* BiblOl ibid.
- c. *Neb kterak móż kto vjíti do domu silného a **orudie jeho** pobrati, jediné když dřieve svieže silného, a tehdy **dóm jeho** poplení? BiblMlyn ibid.*

d. *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis et vasa eius diripere, nisi prius alligaverit fortem? Et tunc domum illius diripiat.* Vulg ibid.

Vzhledem k okolnosti, že ze Skutků apoštolů *Bible drážďanské* se nedochoval celý text, není dost dobře možné sledovat, zda se zde uplatňuje obdobná tendence jako v Matoušově evangeliu *Bible drážďanské*.¹³¹ Nicméně srovnáme-li jinou verzi uchovávanou původní překlad první biblické redakce *Bibli litoměřicko-třeboňskou*¹³² s textem druhé redakce reprezentované *Bibli mlynářčinou*, pozorujeme shodnou slovoslednou proměnu jako v případě Matoušova evangelia *Bible olomoucké* a *Bible mlynářčiny* – viz následující graf 3 a doklady (27) a (28).

Graf 3 Postavení posesivních zájmen ve Skutcích apoštolů *Bible litoměřicko-třeboňské* a *Bible mlynářčiny*¹³³

- (27) a. *A jakž to svatý Petr přeřekl, tak ihned ona padši **před jeho nohami**, umřela; a všedše mladečkové, našli ji umrlu a vzemše vynesli i pohřebli **podle jejího mužě**.* BiblLitTřeb, Sk 5,10
- b. *A ihned pade **k nohám jeho** a umřela jest. A všedše mladečkové, našli ji mrtvú. A vzemše i pohřebli **k muži jejímu**.* BiblMlyn ibid.
- c. *Confestim cecidit **ante pedes eius**, et expiravit. Intranses autem iuvenes inveniunt illam mortuam: et extulerunt, et sepelierunt **ad virum suum**.* Vulg ibid.

131 Mimo to se v případě Skutků apoštolů a Matoušova evangelia *Bible drážďanské* jednalo o různé překladatele (viz Kvas 1971, s. 48).

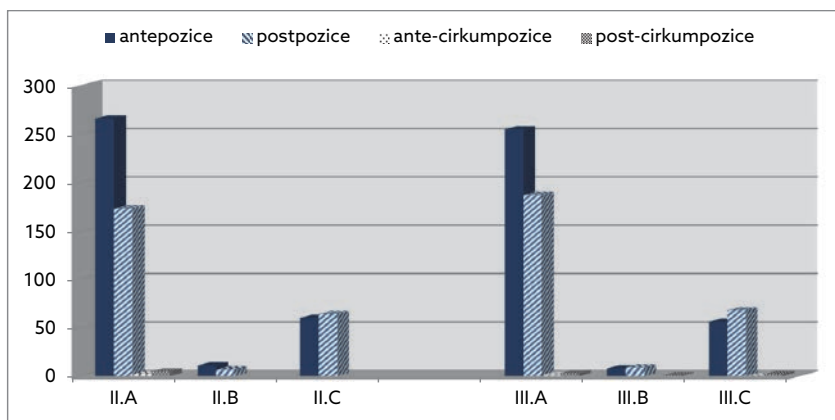
132 Jak již bylo dříve řečeno, překlad Skutků *Bible olomoucké* reprezentuje text druhé biblické redakce, proto zde využíváme jiného textu, rovněž z první staročeské redakce.

133 Vysvětlivky: A = zájmena skupiny A (*můj, tvůj, svůj*); B = zájmena skupiny B (*náš, váš*); C = zájmena skupiny C (*jeho, její, jich*). II = BiblLitTřeb; III = BiblMlyn.

- (28) a. *Tehda je ottud vyvedla mocná ruka božie a přes čas čtyřiceti let **jich** nrawy (točič jich zlé obyčejě) trpěl na púšči a zahladiv sedm národův v kananejské zemi, rozdělil losem mezi ně **jich** zemi.* BiblLitTřeb, Sk 13,17–19
- b. {...} *a v moci povýšené, vyvedl jest je z nie. A přes čas čtyřiceti let trpěl jest nrawy **jich** na púšči. A zahladiv sedm národův v zemi Kanánské, rozdělil losem mezi ně **zemi jich**.* BiblMlyn ibid.
- c. {...} *et in brachio excelso eduxit eos ex ea et per quadraginta annorum tempus **mores eorum** sustinuit in deserto. Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis **terram eorum**.* Vulg ibid.

V případě Starého zákona, reprezentovaného v naší práci knihou *Genesis*, který nebyl ve druhé redakci nově přeložen, k takto výrazné slovosledné změně nedochází. Jak demonstruje níže uvedený graf 4 a doklad (29), slovosled NP s posesivními zájmeny zůstává i ve druhé redakci takřka nezměněn, přičemž pozice všech posesivů přibližně odpovídá situaci zachycené v Matoušově evangeliu i ve Skutcích apoštolů *Bible olomoucké* a *Litoměřicko-třeboňské bible*.

Graf 4 Postavení posesivních zájmen v Genesis *Bible olomoucké* a *Bible mlynářčiny*¹³⁴

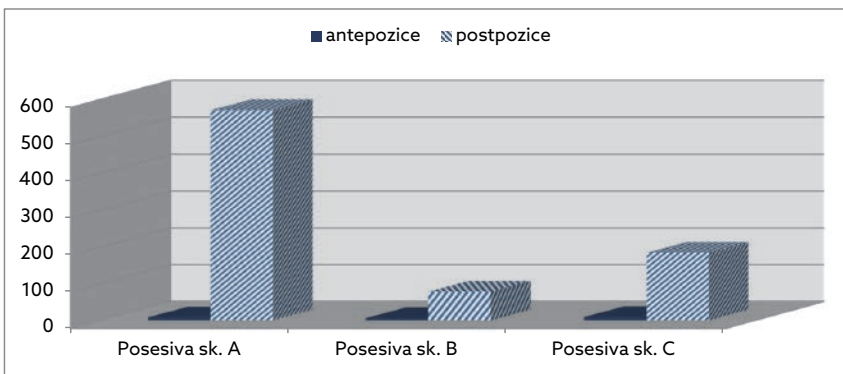
Doklad (29) d. jasně demonstruje, že v následující, třetí redakci (zde reprezentované *Bibli kladrubskou*), která přináší na rozdíl od redakce druhé nový překlad Starého zákona, se nejspíše prosazuje tatáž tendence, která byla zaznamenána při srovnání novozákonních textů první a druhé redakce. V ukázce ze staročeské bible třetí redakce jsou tedy všechna posesivní zájmena umístěna do postpozice. Slovo-

¹³⁴ Vysvětlivky: A = zájmena skupiny A (*můj, tvůj, svůj*); B = zájmena skupiny B (*náš, váš*); C = zájmena skupiny C (*jeho, její, jich*). II = BiblOl; III = BiblMlyn.

sledu zájmen v *Bibli kladrubské* se ve své diplomové práci *Vliv latiny na slovosled zájmen v Bibli kladrubské* (2016) věnovala K. Modlíková. Níže uvedený graf 5 demonstuje výsledky, ke kterým ve své práci dospěla.

- (29) a. „Aj, toť hospodin zatvořil jest **můj život**, abych nerodila; vejdi **k méj služě**, zdať aspoň ot nie přijmu děti.“ A když on povolil **k jejie prosbě**, pojemši Sarai Agar ejiptskou, **svú dievku**, po desieti letech, jakž byli počali bydliti v zemi Chanaan, i dala ji **svému muži Abramovi**, jenž jest ustúpil k nie. Tehdy ona vidúci, že jest počala, pohrda **svú paní**. BiblOl, Gn 16,2–4
- b. „Aj, toť pán zatvořil jest **můj život**, abych nerodila. Vejdi **k méj služě**, zdať aspoň přijmu ot nie děti.“ A když on povolil **k jejie prosbě**, pojemši Sarai Agar ejiptskou, **svú dievku**, po desieti letech, jakž byli počali bydliti v zemi Kanaan, i dala ji **svému muži Abramovi** za ženu, jenž jest ustúpil k nie. Tehdy ona vidúci, že jest počala, pohrda **svú paní**. BiblMlyn ibid.
- c. Ecce, *concluserit me Dominus, ne parerem. Ingrederere ad ancillam meam, si forte saltem ex illa suscipiam filios. Cumque ille adquietesceret deprecanti, tulit Agar aegyptiam ancillam suam post annos decem quam habitare coeperant in terra Chanaan: et dedit eam viro suo uxorem. Qui ingressus est ad eam. At illa concepisse se videns, despexit dominam suam.* Vulg ibid.
- d. Aj, toť **zavřel mě** hospodin, abych nerodila. Vejdi **k dievce mé**, zdať bych snad aspoň z nie přijala syny. A když on přivoli **prosíci**, vzemši Agar ejiptskou, **dievku svú**, po letech deseti, než sú počeli přebývati v zemi Kanaan, i dala jí **muži svému** za ženu, **kterýžto ušel jest k nie**. A ona vidúci, že by počala, pohrdala jest **paní svú**. BiblKladr ibid.

Graf 5 Slovosled posesivních zájmen v Genesis Bible kladrubské

Je zcela evidentní, že charakteristická tendence k postpozici posesivních zájmen ve jmenné frázi, udržující se v biblickém textu i po celá následující staletí, je jevem, který se v tradici českého biblického překladatelství konstituuje teprve v průběhu 15. století. V mladších biblických překladech se NP s postponovanými posesivy uplatňují vedle dalších prostředků jako jeden ze specifických stylizačních prostředků biblického jazyka (např. sondy v Matoušově evangeliu *Bible Melantrichovy*, *Svatováclavské bible* a *Blahoslavova NZ 1564* dokládají komplexně pro všechna posesiva zcela dominantní postpozici: BiblMel: 4 % A : 96 % P; BiblVácl: 3 % A : 97 % P; NZ 1564: 3,5 % A : 96,5 % P (více viz Navrátilová 2012a)).

	Gn BiblOI	Gn BiblMlyn	Mt BiblDražď	Mt BiblOI	Mt BiblMlyn	Sk BiblLitTřeb	Sk BiblMlyn	CestMand	Gesta	Jakkal	HusDcerka	Hvězd	Dub	listiny
A ¹³⁵	266	255	171	210	27	68	15	80	157	14	62	33	51	43
P	173	187	69	83	238	47	99	17	115	26	59	15	6	38
AC	2	1	2	4	1	0	0	2	3	0	2	1	6	2
PC	5	3	2	4	14	6	7	1	10	1	2	4	0	2
Σ	446	446	244	301	280	121	121	100	285	41	125	53	63	85

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOI	ChelčLid	ŠtítSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýkIKrát	Krist	Σ
A	92	175	53	186	46	187	32	40	47	262	5	185	2762
P	18	89	10	74	40	53	3	5	34	65	8	29	1600
AC	1	5	0	9	1	0	0	0	0	4	0	3	49
PC	0	6	0	8	1	2	1	0	3	1	0	2	85
Σ	111	275	63	277	88	242	36	45	84	332	13	219	4496

Tabulka 1A Slovosled zájmen skupiny A v jednotlivých pramenech

¹³⁵ V některých tabulkách s větším počtem údajů tímto způsobem označujeme jednotlivé pozice: A = antepozice, P = postpozice, AC = antepozice-cirkumpozice / ante-cirkumpozice, PC = postpozice-cirkumpozice / post-cirkumpozice.

	Gn BiblIOI	Gn BiblMlyn	Mt BiblDražď	Mt BiblIOI	Mt BiblMlyn	Sk BiblLitTřeb	Sk BiblMlyn	CestMand	Gesta	JakKal	HusDcerka	Hvězd	Dub	listiny
A	11	8	34	33	4	15	3	3	7	0	1	0	0	23
P	7	9	16	19	49	31	40	11	19	3	2	0	0	18
AC	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3
PC	0	1	0	0	0	0	2	1	2	0	0	0	0	1
Σ	18	18	50	53	54	46	45	15	28	3	3	0	0	45

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOI	ChelčLid	ŠtítSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýklKrát	Krist	Σ
A	0	11	0	11	3	27	0	0	0	13	5	31	243
P	0	10	1	3	3	26	0	0	1	6	8	8	290
AC	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	7
PC	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	10
Σ	0	23	1	14	7	54	0	0	1	19	13	40	550

Tabulka 1B Slovosled zájmen skupiny B v jednotlivých pramenech

	Gn BiblIOI	Gn BiblMlyn	Mt BiblDražď	Mt BiblIOI	Mt BiblMlyn	Sk BiblLitTřeb	Sk BiblMlyn	CestMand	Gesta	JakKal	HusDcerka	Hvězd	Dub	listiny
A	60	56	79	63	7	33	3	57	42	2	31	32	17	54
P	64	68	19	62	121	32	60	18	42	1	3	72	4	12
AC	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0
PC	0	2	0	0	1	2	3	2	7	0	0	2	0	3
Σ	124	126	98	125	129	67	67	78	92	3	34	106	21	69

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOI	ChelčLid	ŠtítSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýklKrát	Krist	Σ
A	36	83	8	67	53	41	6	6	45	68	0	53	1002
P	7	29	8	44	29	63	2	0	23	9	1	13	806
AC	0	4	0	3	2	0	0	0	0	3	0	1	16
PC	0	2	0	3	2	3	0	0	2	5	0	1	40
Σ	43	118	16	117	86	107	8	6	70	85	1	68	1864

Tabulka 1C Slovosled zájmen skupiny C v jednotlivých pramenech

7 Slovosled posesivních zájmen v NP, vztah slovosledu a žánrové příslušnosti ...

	biblické texty		mimo biblické texty		Σ
antepozice	1012	51,7%	1750	69%	2762
postpozice	896	45,7%	704	27,7%	1600
ante-cirkumpozice	10	0,5%	39	1,6%	49
post-cirkumpozice	41	2,1%	44	1,7%	85
Σ	1959	100,0%	2537	100,0%	4496

Tabulka 2A Slovosled posesivních zájmen skupiny A v textech biblických vs. „nebiblických“

	biblické texty		mimo biblické texty		Σ
antepozice	108	38,0%	135	50,8%	243
postpozice	171	60,2%	119	44,7%	290
ante-cirkumpozice	2 ¹³⁶		5		7
post-cirkumpozice	3		7		10
Σ	284	100,0%	266	100,0%	550

Tabulka 2B Slovosled posesivních zájmen skupiny B v textech biblických vs. „nebiblických“¹³⁶

	biblické texty		mimo biblické texty		Σ
antepozice	301	41,1%	701	62,1%	1002
postpozice	426	58,1%	380	33,7%	806
ante-cirkumpozice	1		15	1,3%	16
post-cirkumpozice	8		32	2,9%	40
Σ	736	100,0%	1128	100,0%	1864

Tabulka 2C Slovosled posesivních zájmen skupiny C v textech biblických vs. „nebiblických“

	nábo- žensky- vzdě- lávací literatura	odborná próza	zábavná próza	krásná próza	cesto- pisná próza	právní- ká próza	historio- grafie	listiny	Σ
A	314	158	157	808	80	143	47	43	1750
P	186	33	115	257	17	24	34	38	704
AC	3	1	3	21	2	7	0	2	39
PC	6	5	10	17	1	0	3	2	44
Σ	509	197	285	1103	100	174	84	85	2537

Tabulka 3A Slovosled posesivních zájmen skupiny A v jednotlivých žánrech

¹³⁶ Vzhledem k nízkému počtu dokladů data nevyjadřujeme procentuálně.

	nábožensky vzdělávací literatura	odborná próza	zábavná próza	krásná próza	cestopisná próza	právníká próza	historiografie	listiny	Σ
A	36	0	7	66	3	0	0	23	135
P	42	1	19	27	11	0	1	18	119
AC	1	0	0	1	0	0	0	3	5
PC	1	0	2	2	1	0	0	1	7
Σ	80	1	28	96	15	0	1	45	266

Tabulka 3B Slovosled posesivních zájmen skupiny B v jednotlivých žánrech

	nábožensky vzdělávací literatura	odborná próza	zábavná próza	krásná próza	cestopisná próza	právníká próza	historiografie	listiny	Σ
A	127	52	42	271	57	53	45	54	701
P	97	82	42	95	18	11	23	12	380
AC	2	0	1	11	1	0	0	0	15
PC	5	2	7	11	2	0	2	3	32
Σ	231	136	92	388	78	64	70	69	1128

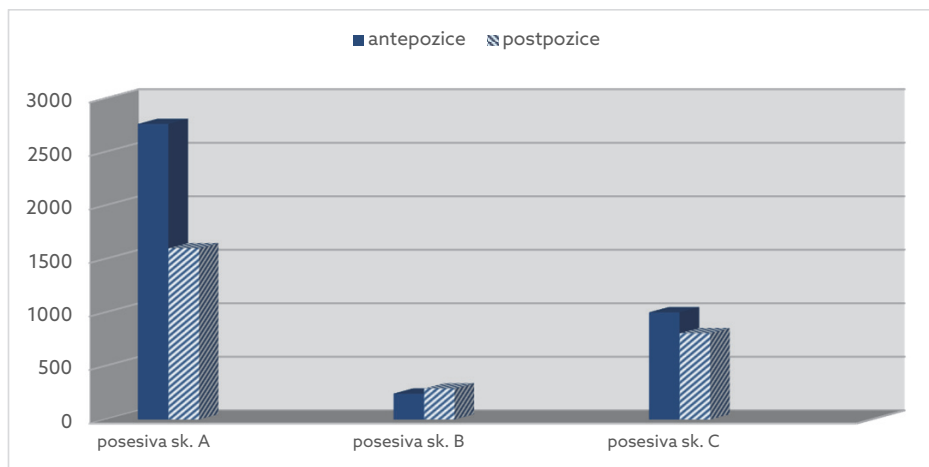
Tabulka 3C Slovosled posesivních zájmen skupiny C v jednotlivých žánrech

7.9 Shrnutí

Výzkum z hlediska relativní pozice posesivních zájmen v NP ukázal následující výsledky:

1. Ve staré češtině je doložena silná konkurence obou pozic ve frázi (prenominální i postnominální), a to u všech skupin zájmen.

2. Mírně dominantní prenominální pozice, jak rovněž ukazuje níže uvedený graf 6, se uplatňuje u zájmen *můj, tvůj, svůj* po celé zkoumané období. V případě posesiv 1. a 2. osoby plurálu a posesiv 3. osoby jejich postavení mnohem více kolísá; u zájmen skupiny B nejsou zjištěné výsledky vzhledem k nízkému počtu jejich dokladů zcela relevantní. Vedle toho by se v případě zájmen 3. osoby mohlo zdát, že jejich kolísavé postavení může být způsobeno tím, že změna jejich slovnědruhově charakteristiky i syntaktické funkce nebyla ve zkoumaném období ještě završena. Proti tomuto hodnocení však hovoří doklady jejich dominantní antepozice v nejstarších prozaických textech ze zkoumaného korpusu (Rožmb, Mt BiblDrážď).

Graf 6 Relativní pozice posesivních zájmen v NP (souhrnně)¹³⁷

3. Na základě tohoto zjištění tedy vyvozujeme, že původní základní slovoslednou pozicí českých posesiv *můj, tvůj, svůj* (a předpokládáme, že pravděpodobně i posesiv *náš, váš*) byla zřejmě antepozice. Z toho důvodu také mohlo dojít k poměrně brzkému a rychlému přemístění zájmen 3. osoby z původní postpozice do antepozice – měla totiž oporu ve slovosledném chování zájmen téhož typu.

4. Proces gramatikalizace posesivních zájmen 3. osoby byl s největší pravděpodobností na počátku zkoumaného období již plně završen (to dosvědčuje *Knihy rožmberská* i Matoušovo evangelium *Bible drážďanské*).

5. Na frekventovanější slovosledné umístění zájmen *jeho* a *jejie/její* do postnominální pozice ve zkoumané epoše nemá patrně vliv jejich původní pozice, ale jejich dvouslabičná forma. (To dosvědčují očividné rozdíly ve slovosledném chování posesiva *jich* a posesiv *jeho, jejie/její*). O tom bude ještě podrobněji pojednáno v kapitole 11 *Další aspekty slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině*.

6. Zdá se, že zatímco první biblická redakce usilovala především o srozumitelnost překladu, druhá redakce začala tendovat k záměrné stylizaci biblického jazyka, která byla nejspíše motivovaná snahou odlišit jazyk bible od jazyka běžně mluveného. Žánr biblických překladů (počínaje druhou redakcí staročeské bible) a s ním úzce spojený žánr nábožensky vzdělávací literatury se tak ve světle slovosledu posesivních zájmen jeví jako specifická sféra, která nereflakuje stav dobového mluveného jazyka.

¹³⁷ Omezeno jen na dvě hlavní pozice.